

A KATOLIKUS SAJTÓ MINT AZ ÚJ VALLÁSI KULTÚRA KÖZVETÍTŐJE A XX. SZÁZAD ELEJÉN

KLESTENITZ TIBOR*

A katolikus sajtó története nem tartozik a legnépszerűbb kutatási területek közé, a különböző hitbuzgalmi lapok pedig még az átlagosnál is kevesebb figyelmet kaptak a történészekről. Ez talán nem teljesen indokolt, mivel még ezek a lapok is szolgálhatnak tanulságokkal a számunkra. A tanulmányban azt mutatom be, hogy a katolikus hitéleti formák a XIX–XX. század folyamán komoly változáson mentek keresztül, az új vallásos kultúra terjesztésében pedig jelentős szerepet játszott a felekezeti sajtó, elsősorban természetesen a hitbuzgalmi folyóiratok. Először röviden áttekintem a hitéleti változások hátterét, szót ejtek a fontosabb kultuszformáról, majd azt vizsgálom meg, hogy néhány jezsuita hátterű hitbuzgalmi lap, a *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, az ennek melléklapjaként megjelenő *Mária Kert*, valamint a *Mária Kongregáció* milyen szerepet játszott mindezekben.

1. A hitéleti formák változásai

A XIX. század modernizációs folyamatainak eredményeként a különböző társadalmi alrendszerek függetlenítették magukat az egyház befolyásától. A korábban a klérus által betöltött feladatokat világi szakemberek vették át, ami új tekintélyek keletkezését eredményezte, és erősítette az antiklerikalizmust.¹ A választójog kiterjesztésével megkezdődött a tömegek politikai részvétele, ami sok esetben a középosztály progresszív csoportjait juttatta hatalomra.² A szekularizáció, a vallásos világkép megrendülése és a tradicionális társadalom felbomlása komoly kihívást jelentett, az egyháziasság ezért ekkoriban gyakran a határozott modernitás-ellenesség köntösében jelentkezett. A klérus többsége úgy vélte, hogy elvi alapon állva el kell vetni mindent, ami a keresztény középkori világ hierarchikus egységét veszélyezteti. A teológia fő célja a pápai tekintéllyel azonosított, antimodernista katolicizmus védelme lett. Ennek megfelelően 1850 és 1950 között az ultramontan egyháztan számított uralkodónak, amely az egyházat tökéletes, vagyis független társaságnak, „societas perfecta”-nak tartotta. Az irányzat képviselői többnyire mereven elzárkóztak az újkori kultúrától és társadalomtól, a világi katolikusokat pedig a klerikusok alárendeltjeinek tekintették. A szakirodalom értékelése szerint „az egyháznak olyan ultramontanista és központosított uniformizálása kezdődött el a római egyházfegyelem és liturgia révén, hogy a katolikus egyház kívülről nézve nem is látszott másnak, mint egyetlen pápai egyházmegyének (alárendelt püspöki körzetekkel)”.³ Ez a korszak tehát igen kivételes volt a katolikus világegyház történetében, mivel a doktrína és az egyház gyakorlata soha korábban és később el nem ért mértékben fedte egymást.⁴

* Tudományos segéd munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet.

¹ ATKIN, Nicholas – TALLETT, Frank: *Priests, prelates and people. A History of European Catholicism since 1750*. Oxford–New York, Oxford University Press, 2003. 141–142.

² FOGARTY, Michael P.: *Christian Democracy in Western Europe 1820–1953*. Notre Dame, University of Notre Dame, 1957. 170.

³ WIEDENHOFER, Siegfried: Ekkléziológia. In: SCHNEIDER, Theodor (szerk.): *A dogmatika kézikönyve*. II. köt. Budapest, Vigilia, 1997. 88–89.

⁴ ALTERMATT, Urs: *A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete*. Budapest, Osiris, 2001. 46.

A társadalmi változások egyik fontos következménye az egyén individualizálódása volt.⁵ A vallásgyakorlás társadalmi rituáléból fokozatosan egyéni meggyőződésen alapuló tevékenységgé alakult át, amihez a hitélet formáinak is alkalmazkodnia kellett. A kor vallásossága ezért hangsúlyozta a részvétel, az önkéntesség és az egyéni felajánlások szerepét, amivel arra adott választ, hogy még a magukat formálisan hívőknek tekintők közül is sokakból hiányzott a katolikus identitás.⁶ Megkezdődött az új vallási hagyományok feltalálása, ami többek között a Mária- és Jézus Szíve-kultuszban, vagy a zárándoklatok szokásának újraélesztésében jelentkezett.⁷ Az 1903 és 1914 között uralkodó X. Pius pápa különösen a szentségekben való részesedés bátorítására helyezett nagy hangsúlyt. Azt tanította, hogy a szentségeket nem csupán tisztelni, hanem elsősorban ünnepelni kell. Ezért a felnőtteknél a nagyobb gyakoriságot, a gyermekeknél az elsőáldozás korábbra helyezését sürgette.⁸ Törekvéseinek egyik csúcspontját 1905. december 20-án kelt dekrétuma jelentette, amelyben a hívőket arra ösztönözte, hogy naponta járuljanak a szentségekhez.⁹ A változásokért továbbá sokat tett a jezsuita rend, amelynek kezdeményezése nyomán egész Európában lelkigyakorlatos mozgalom indult, elsősorban az ifjúság számára, valamint liturgikus mozgalmak jelentek meg az egyház üzenetének érthetővé tételére. A legjelentősebb szerepet azonban valószínűleg a Szent Szív kultusza játszotta, amely idővel valósággal a szekularizáció elleni keresztes hadjárat jelképévé vált.¹⁰

A Jézus Szíve tisztelet alapja a törekvés Jézus belső világába, lelkiségébe való behatolás. Tulajdonképpen nem külön kultusz, hanem a Krisztus iránti áhítat elmélyítése. Alapját – egyes korai előzmények után – egy francia szerzetesnőnek, Alacoque Margitnak 1673 és 1675 között megtapasztalt jelenései alkották. Ezekben Jézus Krisztus megígérte neki, hogy a Szent Szív tisztelőinek különleges kegyelmekben lesz része. Ezután telt-múlt az idő, ám a hivatalos egyház nem tulajdonított különösebb fontosságot a látomásoknak, az új hitbuzgalmi forma csupán egyes francia vidékeken terjedt el. A változást a XIX. század hozta meg: IX. Pius pápa 1856-ban hivatalos elismerésben részesítette a kultuszt, majd a következő pápák fokozatosan kiterjesztették az egész világra. 1889-ben az elsőrendű egyházi ünnepek közé emelték a Szent Szív ünnepét, és kimondottan bátorították a kultuszt ápoló egyesületek alapítását, illetve azt, hogy a hívők elvégezzenek egy felajánlási szertartást. A folyamat végül eljutott odáig, hogy XIII. Leó 1899. június 11-én az egész emberiséget a Szent Szív oltalmába ajánlotta. Ezt – nem kevés késéssel – a hazai hierarchia is követte: Magyarországot a püspökök 1915. január 1-jén ajánlották fel. Ettől azt remélték, hogy elősegíti a hitéleti megújulást, a misztikus elmélyedést, illetve a keresztyén szellem térnyerését a társadalomban.¹¹

Ez a fáziskésés is jól jelzi, hogy a hitéleti formák megújulását célzó törekvéseknek Magyarországon számos nehézség állta útját. A jozefinista egyházpolitika öröksége a kléruson belül is következményekkel járt: az idősebb papi generációk tagjai jellemzően inkább hivatalnoki és nem lelkipásztori pályaként fogták fel hivatásukat.¹² Emellett a vallásos

⁵ LÖNNE, Karl Egon: *Katholizismus-Forschung. Geschichte und Gesellschaft*, 26. (2000) 1. 136.

⁶ CONWAY, Martin: *Catholic politics in Europe 1918–1945*. London and New York, Routledge, 1997. 17.

⁷ BLASCHKE, Olaf: Das 19. Jahrhundert: Ein Zweites Konfessionelles Zeitalter? *Geschichte und Gesellschaft*, 26. (2000) 1. 45.

⁸ LAFONT, Ghislain: *A katolikus egyház teológiatörténete*. Budapest, Atlantisz, 1998. 387.

⁹ GERGELY Jenő: *A pápaság története*. Budapest, Kossuth, 1982. 320.

¹⁰ ATKIN–TALLETT i. m. (1. l.) 236–237.

¹¹ DOLL, Sister Mary Bernard: St. Margaret Mary Alacoque. In *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 9. New York, Robert Appleton Company, 1910. www.newadvent.org/cathen/09653a.htm; BAINVEL, Jean. Devotion to the Sacred Heart of Jesus. In *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 7. New York, Robert Appleton Company, 1910. www.newadvent.org/cathen/07163a.htm; Jézus sz. Szívének dicsősége népek boldogsága. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1915/február. 33–35.

¹² JUHASZ, William: The Development of Catholicism in Hungary in Modern Times. In MOODY, Joseph N. (ed.): *Church and Society. Catholic Social and Political Thought and Movements 1789–1950*. New York, Arts Inc., 1953. 664.

világkép általános megrendülése is érezte hatását: az egyházi folyóiratok már az 1850-es évektől szinte közhelyszerűen hivatkoztak a vallásos érzelmek lanygulására. Bár a katolikusok nagy erővel kezdték meg védelmi vonalaik kiépítését, ennek ellenére – elsősorban a városokban – tovább erősödtek a laicizálódási folyamatok.¹³ Az 1910-es évek elején a korabeli felmérés szerint Budapest katolikus lakosságának csak 9,7%-a hallgatott rendszeresen szentmisét vasárnaponként, ennek is csupán 4,7%-a volt az értelmiséghez sorolható.¹⁴

A laicizálódás következményeként a vallás kezdte elveszíteni természetes jellegét, ami megnövelte a hittel kapcsolatos egyéni döntések szerepét. A tradicionalizmuson alapuló formális kötődés a XX. század viszonyai között már nem volt elegendő a katolicizmus számára.¹⁵ A lehetséges veszélyeket pontosan érzékelteti az a lelkipásztori jelentés, amelyet Pilisszántó plébánosa írt 1925-ben. Eszerint „az öntudatlan katolicizmus összeegyezteti bennük, hogy a rózsafüzér-társulat asszonyai is templomból testületileg menjenek a kommunistára szavazni”.¹⁶ Püspöke, Prohászka Ottokár természetesen szintén pontosan tisztában volt a probléma jelentőségével, hiszen már 1907-es *Modern katolicizmus* című munkájában úgy vélte, hogy „rémítő a nép vallásosságában a gondolatlanságnak s a szokásnak a hatalma”.¹⁷

A magyar klérus számára ezért az új hitéleti formák terjesztése és a népi vallásosság ellenőrzése komoly kihívást jelentett, amire a fiatalabb generáció már tudatosan készült. Nagy Ipoly például kifejezetten azzal a programmal foglalta el Pilisszentiván plébániáját, hogy az egyház törvényeivel ellenkező helyi szokásokat felszámolja.¹⁸ Egy év lelkipásztori gyakorlat után azonban arról panaszkodott, hogy „a templomi szertartásoknál csak küzdelemmel lehet az egyház által előírt formát betartani, mert állandóan saját hely[i] szokásaikat akarják érvényesíteni”.¹⁹ Nagyhantosi pályatársa arról számolt be, hogy a szószéken és magánbeszélgetésekben is fel kell lépnie a hívek „rossz szokásai” ellen. Bakonykútiban 1925-ben a plébános kampányt indított a Szent Szív kultuszának terjesztésére, azonban erőfeszítései ellenére senki sem akarta felajánlani magát, amit az egyébként vallásos hívek azzal indokoltak, hogy „ők már öregek” ehhez.²⁰ Ahogyan a *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke* (a továbbiakban: *Hírnök*) általános érvénnyel leszögezte a magyar klérus tapasztalatát: Ha egy pap be akar hozni egy jó szokást, például a gyakori szent gyónást vagy valamely ájtatosságot, vagy egyesületeket akar szervezni, akkor a hívők részéről gyakran elhangzik az ellenérv: ilyen még nem volt.²¹

2. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke, Mária Kert: hitbuzgalmi lapok a „nép” számára*

Az új kultuszok terjesztése tehát olyan feladat volt, amely kitartó munkát követelt támogatóitól. Ezt a célt szolgálta az imént idézett, Kalocsán kiadott *Hírnök* is, amelynek

¹³ KÓSA László: A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén. In: Uő.: *Egyház, társadalom, hagyomány*. (Societas et ecclesia 1) Debrecen, Ethnica, 1993. 107.

¹⁴ PÁLOSI Ervin: Adatok Budapest hitéletéhez. *Magyar Kultúra*, 1913/12. 553.

¹⁵ Minderről részletesen: KLESTENITZ Tibor: Prohászka Ottokár egyháztörténeti szerepe a „második felekezeti képződési korszak” elméletének fényében. In: MÓZESSY Gergely – PESTINÉ PAICS Marianna – SMOHAY András – SMOHAY Péter (szerk.): *A székesfehérvári egyházmegye ünnepi névtára*. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Hivatal, 2010. 76–91.

¹⁶ MÓZESSY Gergely (szerk.): *Lelkipásztori jelentések 1924–1926*. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből III). Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2008. 316.

¹⁷ PROHÁSZKA Ottokár: *Modern katolicizmus*. Szerk. KONCZ Lajos. Budapest, Szent István Társulat, 1990. 144.

¹⁸ MÓZESSY (2008): 318.

¹⁹ Uo., 320.

²⁰ Uo., 41.

²¹ R Marián: De az még soh'sem volt. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/május. 140–141.

szerkesztője 1884 és 1917 között Tóth Mike²² volt. Hogy a lap – elsősorban a jezsuita rendből kikerülő – szerzői hogyan képzeltek el lapjuk ideális hatásmechanizmusát, jól mutatja egy páter, Jablonkay Gábor²³ cikke. Eszerint egy vidék lakói szorgalmas olvasói lettek a folyóiratnak. A tehetősebbek előfizettek rá, a szegényebbek pedig tízesével összeállva rendelték meg, majd a családok vasárnaponként összejártak és együtt olvasták a lapot. Ebből megtanulták a Szent Szív tiszteletének a módját. Mindez hatalmas hitéleti fellendülést eredményezett: megalakult a helyi társulat, amelynek csaknem minden lakos a tagja lett. Egyre nagyobb lett azok száma, akik legalább havonta egyszer gyóntak és áldoztak, a vasárnap ezentúl valóban Istennek szentelt nap lett. A misén minden vasárnap ott lehetett látni az első padban a jegyzőt, a bírót és az uraságot az egész családjával. A hitéleti felbuzdulás számos jótékony társadalmi következménnyel járt: elsősorban azzal, hogy a „rossz”, vagyis antiklerikális lapok kiszorultak a településről. Megszűnt továbbá a családi békétlenség, a férfi megtanulta családi kötelességeit, pénzét nem itta el a kocsmában, hanem megtakarította, az asszony viszont szeretetet, szelídséget és önfeláldozást tanult, a fiatalság pedig a jó szülői példán okulva ritkábban követett el meggondolatlanságot. Az emberek gondoskodtak a rászorulókról, a szenvedők megerősödve viselték el sorsukat, továbbá mindenki imádkozott a sötétségben tévelygő máshitűekért.²⁴ (A melléklet, a *Mária Kert* szintén jól tükrözi, hogy készítői mennyire fontos szerepet szántak a sajtónak. Eszerint Szűz Mária tisztelői úgy tehetnek példaképükért a legtöbbet, ha megrendelik a *Mária Kert*et, felolvasnak belőle rokonaiknak, átadják a szegényebbeknek a régi példányokat, új előfizetőket szereznek. A szerző csak a lap szerepének bőséges taglalása után, az ötödik pontban utal arra, hogy Mária tisztelői mindezek mellett akár egy Mária-társulatba vagy kongregációba is beléphetnek.)²⁵

Ez tehát az elképzelt hatásmechanizmus. De milyen módszerekkel vélte elérhetőnek a lap szerzőgárdája ezeket az ambíciózus célokat? Három fő módszert különíthetünk el: az egységesítést, a hitelesítést és az indoktrinációt.

Az egységesítés leginkább az úgynevezett „imaapostolkodás” szervezésében érhető tetten. A *Hírnök* kiadói ugyanis a Jézus Szíve társulatok központi irányítására vállalkoztak, egységes keretek közé terelték a hitéleti tevékenységet. Ez azt jelentette, hogy a havilap minden számában közöltek egy speciális naptárat, amely feltüntette azt, hogy a társulat tagjainak melyik nap milyen cél megvalósulása érdekében kell imádkozniuk. Így például könyörögtek a munkásságért, a néptanítókért, az árvákért, a serdülő lányokért, a haza nagyjaiért, a köznép vallásosságáért, a megkísértettek lelki erejéért. A havi imádságoknak mindig volt egy nagy, kiemelt céljuk is, 1907 januárjában például Japán megtérése. Az imatársulat tagjait ugyanakkor a *Hírnök* cselekvésre is ösztönözte, hiszen tudatosította az olvasókban, hogy „a nap szándékaira felajánlott minden egyes cselekedetért 100 napi bűcsú van engedélyezve”.²⁶ Júniusban, a Szent Szív hónapjában külön kötelezettséget jelentett, hogy naponta el kellett mondani XIII. Leó 1899-es felajánló imáját.²⁷

A hitelesítés céljait két rovat is szolgálta. A *Hírnök* egyrészt minden hónapban szerepeltette az olvasók hálanyilatkozatait. Ez egy régi hagyomány, a zarándokhelyeken épült templomokban elhelyezett hátlatablák mediatizált megfelelőjét jelentette, amelyeken a hívők valamely kedvező eseményért, csodás gyógyulásért mondtak köszönetet a közbenjáró szentnek. A Szent Szívnek köszönetet mondó üzenetek hitelességét növelte, hogy a lap csak a

²² Tóth Mike Mihály SJ (1838–1932): 1854-ben lépett a jezsuita rendbe, 1881-től a kalocsai főgimnázium tanára volt. Hitbuzgalmi, tudományos és ismeretterjesztő szakíró volt, tudományos értékű ásványtani kutatásokat folytatott.

²³ Jablonkay Gábor SJ (1874–1930): 1888-ban lépett a jezsuita rendbe, 1898-tól a kalocsai főgimnázium tanára volt. Jelentős egyháztörténeti és magyar irodalomtörténeti munkákat alkotott.

²⁴ JABLONKAY Gábor SJ: Mit csinálnak a holfalvaiak. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/március. 65–67.

²⁵ HIPPICH István SJ: Szűz Mária tisztelőihez. *Mária-Kert*, 1907/április. 99.

²⁶ *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/január. 32.

²⁷ Szívostrom. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/június. 162.

névvel ellátott levélben érkezett szövegeket közölte,²⁸ a csodás események részletezése pedig azt a célt szolgálta, hogy a „hatékonyság” bizonyításával még vonzóbbá tegye a kultuszt.

A lap ezenkívül rendszeresen jelentkezett társulati hírekkel is, amelyeknek a mozgalom terjedéséről kellett meggyőzniük az olvasókat. Beszámoltak róla, hogy hol hoznak létre új fiókokat a Jézus Szent Szívének Társulata számára, hol állítanak fel a templomokban mellékoltárokat, a kultuszhoz kapcsolódó szobrokat, milyen új sajtótermékek jelennek meg, de adott esetben még arról is, hogy hogyan dicsérik egyes amerikai protestáns lapok a katolikus vallásgyakorlást.²⁹ A *Mária Kert* esetében szintén megtalálható egy hasonló funkciójú, *Krónika* című rovat. Ez beszámolt a közösség összejöveleiről, a jól sikerült lelkigyakorlatokról – mintegy vágyat ébresztve az olvasókban arra, hogy ők is részt vegyenek hasonló rendezvényeken.³⁰

Az indoktrinációt elsősorban a vallási elmélkedések, versek, egyháztörténeti tárgyú tanulmányok szolgálták, sőt, még vallási tárgyú színdarabokat is közöltek, amelyeket a műkedvelő egyházi szintársulatok igényeinek kielégítésére szántak.³¹ Ám a lap leggyakrabban alkalmazott módszere a különböző vallásos tanulsággal szolgáló, könnyen értelmezhető, populáris történetek és elbeszélések közlése volt, amelyek az egyes számok legterjedelmesebb részét alkották.

Ezek egyrészt közvetlenül a Jézus Szíve kultusz népszerűsítését szolgálták. Egy jellemző történet szerint egy katona egyszer a laktanyából hazatért a családjához, és magával vitt egy Jézus Szíve képet, amelyet elhelyezett otthonában. Rokonai erre igencsak meglepődtek, és kifejezték nemtetszésüket. Az elbeszélő kommentárja szerint a katonának igencsak fájt, hogy a szülői ház elrugaskodott a vallástól. Ezért imádkozni kezdett, hogy Jézus Szíve hódítsa meg magának a helyet. Ez – csodák csodája – valóban meg is történt, és a családban a léhaságot lassan felváltotta a vallásos komolyság. Egy szép napon maga a családapa állt elő az ötlettel, hogy járuljanak közösen a szentségekhez, amit vita nélkül el is fogadott mindenki.³² Az elbeszélés külön kiemelte a szentkép pozitív szerepét, amely az eset után valóságos „családi erekllye” lett. Ezzel a közléssel a szerző arra ösztönözte az olvasókat, hogy saját otthonukban is rendezzék be a szakirodalom által „katolikus sarok”-nak nevezett elkülönített területet, amely az otthoni vallásgyakorlás kitüntetett színhelyének számított. Ezzel a jó példával szemben határozottan elítélték azokat, akik nagy gonddal eltüntetik szobáikból a szentképeket, a feszületet, hogy nehogy megtudják vendégeik, hogy ők gyakorló katolikusok.³³

Az elbeszélések egy másik típusa elszakadt a közvetlen kultuszépítéstől, és a katolikusok kötelességeire hívta fel a figyelmet, arra bátorítva az olvasókat, hogy vállalják fel a vallásos meggyőződésükből következő hétköznapi konfliktusokat is. Egy elbeszélés szerint egy népiskolát felkeresett a tanfelügyelő, és feladta a példát a diákoknak: hány krajcárt kell fizetni hetente, ha a konyhán egy kiló húst vesznek egy napra, és egy kiló hatvan krajcárba kerül? Egy tanuló erre azt válaszolta, hogy háromszázhatvanat, hiszen hatszor hatvan az háromszázhatvan. A felügyelő dühösen visszakérdezett: Hát nálatok a hétnek csak hat napja van? Az öntudatos katolikus diák erre azt válaszolja: „Nem, de a pénteket kihagytam, mert akkor nem eszünk húst.” A kommentár szerint a „felvilágosult tanfelügyelő nem szólt semmit,

²⁸ *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/január. 30.

²⁹ Jézus Szent Szívének ügyei. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/február. 45–47.

³⁰ Egy Mária-gyermek: *Krónika. Mária-Kert*, 1907/március. 96.

³¹ Így például folytatásokban közölték egy német jezsuita *A Madonna-kép* című darabját, amely Sevillában játszódtott Murillo, a híres spanyol festő műtermében. ESSER Friegyes SJ: *A Madonna-kép. Mária-Kert*, 1907/január. 17.

³² Jézus Szíve és a család. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/február. 34–35.

³³ DXF: Anyáknak. *Mária-Kert*/1907. január. 10.

csak a bajszához kapott idegesen, jelezvén, hogy bensejében szégyen és bosszúság küszköd egymással”.³⁴

Igen feltűnő, hogy az elbeszélések jelentős része egyetlen központi téma: a halál körül forgott. Néhány jellemző példa az 1907-es évfolyamokból. Rögtön az első számban Szémán István³⁵ személyes hangvételű írásában beszámolt arról, hogy haldoklóhoz hívták, aki már húsz éve nem gyónt. Kiderül, hogy pásztor volt, aki gyermekkorától fogva nem katolikus helyeken szolgált, így misehallgatásról többnyire szó sem lehetett. A pásztor eleinte mindez bántotta, később közönyösen tűrte, és már akkor sem ment templomba, ha megtehetette volna. A pap őszinte szavai azonban megtették a megfelelő hatást a haldoklóra, aki, miután a gyónásra terelődött a szó, készségesen teljesítette kötelességét. A búcsúzáskor a pap egy Szent Szív képet adott neki, amelyet még halálakor is kezében tartott.³⁶ Ezzel ellentétes előjelű a márciusi számban közölt elbeszélés: ebben egy nagyvárosban hívtak egy tisztelendőt egy haldoklóhoz. Bár nagy vihar dúlt, ő mégis felkereste a beteget, aki azonban nem akarta felvenni az utolsó kenetet, helyett azzal volt elfoglalva, hogy élettársa és nővére anyagi vitájában az előbbi juttassa jobb helyzetbe, majd végül az ördög közeledéséről delirált. A történetet a plébános szavai zárják le: „Amilyen az élet, olyan a halál! Cokilusta [valószínűleg a „cucilista” gúnyszó eltorzítása] élet, szociálista halál!” „Az emberek elfeledkeznek róla, de Isten...”³⁷

A téma gyakorisága arra enged következtetni, hogy a lap szerzői elbeszéléseikkel egy olyan vélekedésre reagáltak, amellyel gyakran találkozhattak az egyszerű hívők körében. Ezt pontosan mutatja be Nikl Jenő³⁸ decemberben közölt írása. Ebben két falusi nő beszélgetésének lehetünk tanúi, akik éppen egy temetésről tartanak hazafelé. Egyikőjük sommás véleménye a következő: „Hallja, én azt mondom, itt van a mennyország meg a pokol ezen a világon. Némelyik itt a paradicsomba került, másik meg a pokolra. A gazdagnak mennyországa van, a nyomorultaknak meg, mint én is, pokol az élet.”³⁹

A *Hírnök* szerzői határozottan szembeszálltak ezzel az elképzeléssel, és egyértelműen a ma már a „félelem teológiája” néven emlegetett irányzatot képviselték, amely elsősorban az elkárhozottak szenvedéseinek részletezésével operált. A *Hírnök* augusztusi száma szerint például a pokolra „kevesen gondolkodnak, arra kevesen tekintenek, hogy létezik. Mindannak dacára létezik! [...] Reá gondolni üdvös, habár sokaknak unalmas! Jobb leszállani abba gondolatban, mint egykor valóságban.”⁴⁰ Ez a felfogás érhető tetten a *Mária Kert*ben is, amely külön rovatot szánt Szűz Mária gyalázóinak. Ebben rövid történetek szerepeltek, amelyek mindig ugyanazt a dramaturgiát követték: egy személy súlyos sértéseket vág Szűz Máriához, majd rövidesen – váratlanul – borzalmas halált hal. Az elbeszélésekben mindig megadták a történet forrását, helyszínét, dátumát, hogy ezzel is erősítsék a hitelesség érzetét.⁴¹

A két lap a külvilágot alapvetően ellenségesnek, nehezen érthetőnek festette le, amelyben a modernitás – az optimista haladás párti felfogással ellentétben – igencsak felemás jelenség, hiszen az együtt jár az ateizmus és a szociális egyenlőtlenségek terjedésével.

„Ha a mai társadalom képét kellene lefestenem, annak száz meg ezer bajával, nyomorával, nem tennék mást, mint egy világváros képét rajzolnám meg. Ott találok fel az egész világ képét a leghitlenebb

³⁴ A gyermek és a tanfelügyelő. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/január. 18.

³⁵ Szántay-Szémán (1934-ig Szémán) István (1880–1960): 1903-ban szentelték görög katolikus lelkésszé, 1905-től az eperjesi főgimnázium hittanára volt. Elsősorban teológiai szakíróként működött, számos katolikus sajtótermék munkatársa is volt.

³⁶ SZÉMÁN István: A vén gulyás. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/január. 28–29.

³⁷ P. FÜLÖP Cyrill O. C. D.: Nagyvárosi élmények. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/március. 89–90.

³⁸ Nikl Jenő (1872–1945): 1895-ben szentelték pappá, 1907-ben elemi iskolai hittanár volt Zentán.

³⁹ NIKL Jenő: Az életből. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/december. 358.

⁴⁰ Ismét „nagyon unalmas dolog”-ról. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1908/augusztus. 247.

⁴¹ Szűz Mária gyalázói. *Mária-Kert*, 1907/április. 105.

tudóstól a leghívőbb szent életet élő zárdaszűzig, a hatalmas pénzarisztokráciától a legnyomorultabb koldusig”

– írták 1907 májusában. Az új világban a szószék igéi meghallgatás nélkül maradnak, egyszerre jellemző a pazarlás és a nyomor, a társadalom békéjét feldúlják a sztrájkok és az osztályharc. A megoldást természetesen a kultusz általános elterjedésétől várták, amely megszüntetné a társadalmi bajokat, hiszen a Szent Szív iránti „szeretet kiegyenlítené az ellentéteket, megszelídítené a szenvedélyeket, békességgé tenné a kedélyeket!”⁴²

A *Hírnök* és a *Mária Kert* tehát közölt közéleti-politikai jellegű megnyilvánulásokat, amelyeket azonban nem tekinthetünk általánosnak. A Kalocsán, kisvárosi környezetben szerkesztett orgánumok elsősorban a szélesebb értelemben vett „nép” számára készültek, az ő feltételezett igényeit kívánták kielégíteni. Más a helyzet az 1907-ben Budapesten megindult *Mária Kongregáció* című folyóirattal, amely már a nagyvárosi társadalom megszólítására törekedett.

3. *Mária Kongregáció*: egy hitbuzgalmi egyesületi közlöny az oszloposodás szolgálatában

Az orgánum az azonos nevű hitbuzgalmi szervezet lapja volt. A jezsuiták hagyományosan külön kongregációkat szerveztek az egyes társadalmi csoportok számára, remélve, hogy a tagok így teljesen azonos célokat fognak kitűzni, és ezek elérésére azonos eszközök állnak a rendelkezésükre.⁴³ A szervezés során a közösség tehetséges és tekintélyes személyiségeinek a megnyerésére törekedtek. A kongregációknak tehát nem az volt a céljuk, hogy tömegszervezetté válva maguk irányítsák a helyi katolikus közéletet. Inkább a kiemelkedő képességű tagokból kívántak egyfajta vallásos elitet kinevelni, amelynek az volt a feladata, hogy a különböző társadalmi csoportokban előkészítse és támogassa a pap erőfeszítéseit a szekularizáció megállítására. A példának tekintett német kongregációk a helyi társadalom feletti közösségi kontroll szerveiként működtek: a férfiak évente rögzítették, hogy ki nem él rendszeres hitéletet, ki vét az egyházi előírások ellen, a nők pedig felkeresték az egyházközség tagjait, a mulasztókat figyelmeztették kötelességeikre.⁴⁴

A jezsuita rend 1891-ben kezdte meg működését Budapesten, és hamarosan megindult a kongregációs intézmények kiépítése is. 1897-ben megalakították az egyetemi hallgatók kongregációját, 1902-ben létrejött az iparosifjak és az iparosmesterek közössége, majd egy év múlva indult meg az értelmiségnek szánt urak kongregációja.⁴⁵ A szervezet a hitélet elmélyítését és a Mária-kultusz terjesztését tekintette céljának, vagyis saját értelmezése szerint hitbuzgalmi jellegű volt. Az utóbbi célkitűzés fogalmába beletartozott Mária erényeinek utánzása is, ami az apostolkodásnak és az egyház védelmének a követelményét támasztotta fel,⁴⁶ ez pedig a gyakorlatban már közéleti szerepvállalást feltételezett. Noha a kongregációi szervezet gyors fejlődésen ment keresztül – 1912-ben a 182 kongregációnak majdnem 23 ezer tagja volt⁴⁷ –, ez mégis elmaradt a jezsuiták várakozásaitól. A működő egyesületek esetében is sokszor felmerült a gyanú, hogy azok nem a megfelelő szellemiséget képviselik. Mindezt a

⁴² I. L.: A társadalmi bajok és Jézus Szentséges Szíve. *Jézus Szentséges Szívének Hírnöke*, 1907/május. 129–133.

⁴³ Így a tanoncok, az iparosok és kereskedők, a munkások, a közép- és felsőfokú iskolák diákjai, a tisztviselők, a „magasabb intelligencia” és a főnemesség számára is külön kongregációk alakítását javasolták. BÚS Jakab: *Kalauz a Mária-kongregációk számára*. Budapest, Stephaneum, 1907. 66–67.

⁴⁴ STUMPF József: Korszerű lelkipásztorkodás és kongregáció. *Mária-Kongregáció*, 1910/2. 36.

⁴⁵ DÓRY Ferenc: Bús Jakab S. J. emlékezete. In SZABÓ Ferenc (szerk.): *Kortárs magyar jezsuiták*. (Anima Una könyvek 2). I. kötet. Eisenstadt, Prugg Verlag, 1991. 37.

⁴⁶ BANGHA Béla: *Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára*. 2. kiadás. Budapest, Mária-Kongregáció, 1921. 12.

⁴⁷ BANGHA Béla: Beköszöntő. *Mária-Kongregáció*, 1912/1. 4.

plébánosok félelmeivel, kényelmességével, esetleg a jezsuitákkal szemben érzett ellenszenvükkel magyarázták, amelyet a papság számára készített ismertetőkkal, a kongregációk céljait megvilágító újságcikkkel igyekeztek oldani.⁴⁸

A kongregációk szervezetének összefogására, a belső információáramlás segítésére jött létre a *Mária Kongregáció* című havilap. A kiadásra vállalkozó urak kongregációja már a beköszöntőben jelezte, hogy a lapnak nem csupán hitbuzgalmi szerepet szán. Eszerint

„lángpallossal felfegyverezve járja be a »Kongregáció« a társadalmat. Jelzi bátorságát és harci kedvét. Rendíthetetlen bátorsággal sújtja a bűnt és a sötétség hadát, vértanúságra kész elszántsággal védelmezi az erényt és szűz Mária kettős országát: a szentegyházat és hazánkat.”⁴⁹

A lap tartalma eleinte nem mutatott túl sok innovációt a *Hírnök* anyagához képest: főleg egyházi jogi iratokat, elmélkedéseket, valamint az egyes kongregációk működéséről szóló beszámolókat, ünnepségek leírását közölte, alkalmi szerzői sokszor nem tudták teljesíteni a minimális szerkesztői elvárásokat sem.⁵⁰ A változás mégis jól megragadható abban, hogy a *Mária Kongregáció* hasábjain az egyletek bemutatásánál mennyire nagy súlyt fektettek a társadalmi tevékenység értékelésére. Ahogyan pedig előbbre haladunk az időben, ez a szempont egyre fontosabbá válik.

A lap készítőinek figyelmét elsőként a katolikus sajtómozgalom ügye keltette fel. Ez már a nemzetközi minták miatt is fontos lehetett: 1907-ben például a Mária kongregációk nagygyűlése Linzben megállapította, hogy a kongregációi sajtót „melegen pártolni kell”.⁵¹ A lap nagy rokonszenvvel számolt be az egyetemi kongregáció elhatározásáról, miszerint a közvéleményt tájékoztatni fogja a liberális sajtó hazugságairól; illetve tudósított a kalocsai főgimnáziumi egyesület által a „rossz” könyvek és újságok ellen indított harcról.⁵² A lap tanácsokat adott az aktív sajtópártolás módozatairól is.⁵³ Követendő példaként jelenítette meg a budapesti ifjúsági kongregáció gyakorlatát: „a tagok [...] az oly dohánytőzsdékbe, melyekben az Alkotmány és az Új Lap kitéve nincs, bemennek és a sajtóosztálytól kiutalt heti 8 fillérből a fent említett újságokat akarják vásárolni”,⁵⁴ amíg a kereskedők a lapokat meg nem rendelik.

A sajtóügy ilyen felértékeléséhez az is hozzájárulhatott, hogy az iskolafenntartó rend kongregációinak jelentős része ifjúsági szervezet volt. A lap szerzőinek értékelése szerint pedig a védtelen gyermekek gyakran találkoztak erkölcstelen könyvekkel, újságokkal, színdarabokkal. A nevelőknek ezért azt tanácsolták, hogy segítsenek a jó ügy szolgálatába állítani a fiatalok energiáit, és a kongregációban változatos programokkal folyamatosan tartsák fenn az újdonság varázsát.⁵⁵

Az egyetemista korosztály esetében szintén szembeűnő a vezetői szándék a negatívnak tartott szellemi hatások kizárására. Az egyetemi kongregáció ezért például felajánlotta segítségét a frissen a városba került hallgatóknak életkörülményeik rendezéséhez: „mily megnyugtató például a tapasztalatlan elsőévesre nézve, ha tudja, hogy megbízható, jó lakást kapott, s mennyivel fesztelenebbül meri vallásos gyakorlatait végezni oly lakótársak között,

⁴⁸ BANGHA Béla: *Hitéleti szervezkedésünk és a Mária-Kongregáció. Indítvány a magyar katolikus lelkészkező papsághoz*. Budapest, Stephaneum, 1915.

⁴⁹ Az Urak Kongregációjának nyilatkozata *Mária-kongregáció*, 1907/1. 2.

⁵⁰ „Nagyon kívánatos, hogy értekezéseink rövidek, kerekdedek, befejezettek legyenek.” *Mária-Kongregáció*, 1907/1., belső borító.

⁵¹ *Mária-Kongregáció*, 1907/1. 20.

⁵² Uo., 19., 25.

⁵³ „Hogyan támogassa a kongregáció a sajtót? Ha a kongregáció tagja már önálló, felnőtt férfiú, csak katolikus újságokat tőrjön családjában s ha utazik [...] a vasúti állomásokon, a szállókban és más nyilvános helyeken csak a katolikus sajtó termékeit kérje.” *Mária-Kongregáció*, 1908/3. 41.

⁵⁴ *Mária-Kongregáció*, 1910/6. 185.

⁵⁵ VARGHA Damján: Hármasszagosztály a középiskolai Mária Kongregációban. *Mária Kongregáció*. 1907/2. 8.

akiknek felfogása, érzülete az övének megfelelő”. Az idősebbeket házitanítói álláshoz igyekeztek juttatni, amivel egyben azt is el akarták érni, hogy a befolyásos családokban megbízható szellemiségű tanár működjön.⁵⁶ A lap szerkesztősége és az urak kongregációja azt is vállalta, hogy minden szükséges információt megad a Budapestre került vidéki ifjoknak, akiket tanácsokkal lát el egyetemi, egészségügyi, jogi kérdésekben, tájékoztatást ad az ösztöndíjakról, segítséget nyújt a pályázatokhoz, sőt, még közben is jár a kedvező elbírálás érdekében.⁵⁷ A sikeres eseteket pedig a kongregációk saját maguk reklámozására is felhasználták. Székesfehérvárott például a kongregációban kifüggesztették a régi tagok listáját, hogy a diákok lássák, elődeik jelenleg „miféle állásban vannak”.⁵⁸ A kezdődő értelmiségi-túlképzés időszakában a közösséghez való tartozás növelhette a diákok biztonságérzetét, megerősíthette a közösség iránti lojalitásukat. A kongregáció vezetősége emellett törekedett arra is, hogy a tagokat gazdasági együttműködésre ösztönözze. A lap így közölte az egylethez tartozó iparosok és kereskedők listáját, és olcsó hirdetési lehetőséget biztosított a számukra. 1912-ben a névjegyzéket már külön füzetben jelentették meg, és kérésre megküldték az olvasóknak.⁵⁹

Mindez arra utal, hogy a kongregációk körében elkezdődött a politológia által oszloposodásként leírt jelenség, azaz a törekvés egy olyan intézményhálózat létrehozására, amely a katolikus politikai identitást választott személyeket egész életük folyamán képes kiszolgálni, kizárva ezzel a külvilág hatásait. Az oszloposodás nem spontán folyamat, hanem az adott társadalmi csoport vezetői részéről komoly szervezőmunkát igényel,⁶⁰ amire a magyar katolikus közösségben valószínűleg a jezsuiták törekedtek a legintenzívebben. Ebben a vonatkozásban fontos lépés volt a gazdasági ösztönzők szerepének a felismerése. A jezsuita Bangha Béla⁶¹ úgy látta, hogy a valláserkölcsei javulásnak az anyagi jólét az előfeltétele: „a szívhez tudvalevőleg a gyomron át vezet az út”⁶² – írta 1908-ban.⁶³

Összefoglalva megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgált hitbuzgalmi lapok egyik fő célkitűzése az új kultuszformák terjesztése volt. A *Hírnök* és a *Mária Kert* szerzői modernizálták a régi hagyományokat, új köntösbe öltöztették az eszmeterjesztést, a prédikációk érvanyagát népies hangú elbeszélésekben dolgozták fel. A Budapesten kiadott *Mária Kongregáció* pedig a hitbuzgalmi témák tárgyalása mellett már az egyesületek tagjainak társadalmi tömörítésére is nagy hangsúlyt fektetett, ami jelzi, hogy a katolicizmus megújulási törekvéseiben a hitéleti, társadalmi (és politikai) törekvések gyakran egymásra épülve jelentek meg.

A vizsgált lapokat működtető jezsuiták tehát elfogadták a realitást: a XX. század viszonyai között a hitterjesztés új módszerek alkalmazását is megköveteli – beleértve a sajtó tudatos felhasználását. Jól érzékelteti ezt a *Mária Kert* tudósítása, amely a Lourdes-ba vezetett francia nemzeti zarándoklatról számolt be. A kegyhelyen rengeteg hívő fordult meg, és sokan közülük sikerrel kerestek gyógyulást súlyos betegségeikre. Ezeket az eseteket – a tamáskodó külvilág meggyőzésére – a megfelelő szakemberek gondosan dokumentálták: „Az orvosi

⁵⁶ *Mária-Kongregáció*, 1908/3. 39–40.

⁵⁷ MAXINTSÁK Gyula: Néhány szó az Urak Mária-kongregációjának Patronage-bizottságáról. *Mária-Kongregáció*, 1909/1. 7.

⁵⁸ *Mária-Kongregáció*, 1908/2. 31.

⁵⁹ *Mária-Kongregáció*, 1908/2. borító, 1910/1. 32., 1912/10. borító.

⁶⁰ ENYEDI Zsolt: *Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza*. Budapest, Osiris, 1998. 30.

⁶¹ Bangha Béla (1880–1940): jezsuita szerzetes, teológus, író. 1895-ben lépett a rendbe, 1910-ben szentelték pappá. 1910-ban helyezték Budapestre, ahol átvette a *Mária-Kongregáció* szerkesztését, később megalapította a *Magyar Kultúra* című folyóiratot. A katolikus sajtómozgalom egyik legfontosabb szereplője, a Központi Sajtóvállalat létrehozója volt. Műveinek összkiadása, amely 1942–43-ban jelent meg, 30 kötetből áll.

⁶² BANGHA Béla: A kongregáció és a szociális kérdés. *Mária-Kongregáció*, 1908/4. 8.

⁶³ Minderről részletesen: KLESTENITZ Tibor: A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2005/3–4. 83–100.

vizsgálóteremben: a hit diadalmaskodik. Sürögnek-forognak itt orvosok, papok a sajtó képviselőivel. És ez rendjén van így.”⁶⁴

⁶⁴ Kipper Károly SJ: Az 1907-iki nemzeti zarándoklat Lourdesban. Egy szemtanú benyomásai. *Mária-Kert*, 1907/november. 316.